

ნანული ნოღაიდელი

ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტის
ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტის ფოლკლორის,
დიალექტოლოგიისა და ემიგრანტული ლიტერატურის
კვლევის განყოფილების მეცნიერი თანამშრომელი

Nanuli Noghaideli

*Researcher, Department of Folklore,
Dialektology and emigrant Literature Research,
Niko Berdsenischnili Yniversitete,
Batumi Shota Rustaveli State University*

ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტის მკვიდრთა ლექსიკის დახასიათებისათვის

ANALYZING THE VOCABULARY OF THE INHABITANTS OF KHELVACHAURI MUNICIPALITY

აბსტრაქტი. ნაშრომი დაწერილია ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტში დიალექტოლოგიურ ექსპედიციებში მოპოვებულ ლექსიკურ მასალებზე დაყრდნობით და მოიცავს სამეურნეო თუ სოციალური დარგების ლექსიკას. განხილულია ამ რეგიონისთვის დამახასიათებელი ზოგიერთი საერთოქართველური, ზანური და ძველქართული ლექსიკური ერთეულები, კუთხისთვის დამახასიათებელი სიტყვები და ხატოვანი გამოთქმები. მაგ.: ანაშხალი, ერინჯი, კობერი, ლორდი, კენჩო, წვერის ამოკიდება...

ნაშრომში განხილული ლექსიკური მასალა მცირე ნაწილია იმ მდიდარი ლექსიკისა, რაც ამ რეგიონში ფიქსირდება.

საკვანძო სიტყვა: ლექსიკა, დიალექტი, ხელვაჩაური, ხატოვანი გამოთქმები.

Abstract. The work is based on lexical materials obtained from dialectical expeditions in Khelvachauri municipality and includes vocabulary of economic and social fields. Some common Georgian, Zan, and ancient Georgian lexical units, the words and figurative expressions, which are typical for this region, are thoroughly considered. For Example: Anashkhali, erinji, koberi, lordi, kencho, etc.

The work discusses lexical material which is only a small part of the rich vocabulary found in this region.

Key words: lexica, Dialect, Khelvachauri, figurative expressions.

ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტი მდებარეობს საქართველოს სამხრეთ-დასავლეთ მხარეში და გამორჩეულია თავისი გეოგრაფიული მდებარეობით და კლიმატური პირობებით. იგი აჭარის ა.რ.-ის ერთ-ერთი მთაგორიან-დაბლობიანი მხარეა. აქ ერთმანეთსაა შერწყმული ზღვისა და მთის კლიმატი, რაც, რელიეფთან ერთად, განაპირობებს მისი მეურნეობის მრავალფეროვნებას. აქ განვითარებულია მეურნეობის მრავალი დარგი: მეცხოველეობა, მეფრინველეობა, მემინდვრეობა, მეხილეობა, მეფუტკრეობა, მეთევზეობა და სხვ.

ისტორიულ-არქეოლოგიური მონაცემებით დასტურდება, რომ ადამიანი ძველთაგანვე, ნეოლითის ეპოქიდან სახლობდა ამ ტერიტორიაზე. ამჟამად მუნიციპალიტეტს ესაზღვრება ქობულეთისა და ქედის მუნიციპალიტეტები, სამხრეთიდან - თურქეთის რესპუბლიკა, ხოლო დასავლეთიდან აკრავს ზღვა. მხარის მდებარეობამ, მუნიციპალიტეტის ისტორიულმა წარსულმა და აქ მოსახლეთა სამეურნეო საქმიანობამ განსაზღვრა კიდევაც მის მკვიდრთა მეტყველების თავისებურებები, ლექსიკური მრავალფეროვნება. აღსანიშნავია ისიც, რომ ამ კუთხის მოსახლეობას ძველთაგანვე მჭიდრო ურთიერთობა ჰქონდა ლაზეთთან, რამაც მნიშვნელოვანი გავლენა იქონია ხელვაჩაურის მხარის მკვიდრთა ლექსიკაზე.

ხელვაჩაურის მკვიდრთა მეტყველებაზე დაკვირვებით დასტურდება, რომ აქაურთა ლექსიკა მეტად მდიდარი და მრავალფეროვანია. საყურადღებოა, რომ ხელვაჩაურელთა ლექსიკაში ფიქსირდება როგორც უძველესი ხანის, ასევე, მხოლოდ ამ კუთხისთვის დამახასიათებელი ლექსიკური ერთეულები; მათგან ბევრი ისეთი სიტყვა-ტერმინიც, რომლებიც ნაკლებადაა ცნობილი სამეცნიერო ლიტერატურაში. ამ რეგიონისთვის დამახასიათებელ ლექსიკურ მონაცემებს დიდი მნიშვნელობა აქვთ მთლიანად აჭარული დიალექტის ლექსიკური თავისებურებების დასადგენად. წარმოდგენილი ნაშრომი ეყრდნობა ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტში ინსტიტუტის ფოლკლორულ-დიალექტოლოგიური ექსპედიციების მიერ წლების განმავლობაში ჩაწერილ ლექსიკურ მასალებს. მასალები დარგობრივი ხასიათისაა და მოიცავს მუნიციპალიტეტის სამეურნეო თუ სოციალური ყოფის ამსახველ დარგებს: მესაქონლეობას, მემინდვრეობას, მებოსტნეობას, მეფრინველეობას, მეფუტკრეობას, რძის პროდუქტებისა და კერძების დამზადებას. მასალები, ძირითადად, ჩაწერილია ხელვაჩაურის მკვიდრთაგან. ყურადღებას ვაქცევდით მთხრობელთა წარმომავლობის საკითხს, რადგანაც აქ უკვე ბევრი ოჯახი მალაღმთიანი აჭარიდანაა ჩამოსახლებული. ამდენად, მათი ლექსიკა ნაკლებად საინტერესო იყო ნაშრომისთვის. თუმცა, ზემოაჭარული ლექსიკური მონაცემები გამოვიყენეთ შესაძარებელ მასალად. ამან კი საშუალება მოგვცა, დაგვეჩვენა ის განსხვავება და მსგავსება, რაც აჭარის ამ კუთხეთა მკვიდრების ლექსიკაში დასტურდება. ასეთ ლექსიკურ ერთეულთაგან შეიძლება დავა-

სახელოთ, მაგალითად, შემდეგი სიტყვა-ტერმინები: ბოსტნის კვალს ხელვაჩაურის რეგიონში ანდლს ეძახიან. ხულოში მას ტახტას, ტუფეს უწოდებენ, შუახევიში კი - ნაპირს. ხელვაჩაურში მზეზე გახმობა გაფიცებება, შუახევსა და ხულოში კი - გაციცება.

დაკაკლვა - პარკოსანი მცენარის პარკში მარცვლების გაჩენაა. შდრ. შუახევი, დახევსვა.

დაკიკილვა - კიკილის ლერწის, რქის გამოღებაა. შდრ. შუახევი, ხულო - დალერწვა.

დატყავვა - პარკოსანი მცენარის პარკის მარცვლებით ავსება. შდრ. შუახევი, ხულო - დაბაზება.

ელდევანი - ხელთათმანი (შდრ. ხულო - თათმანი, შუახ. თათნები)

კალანჩხა - წვრილმანი ნივთების პატარა ნაქსოვი კალათა (შდრ. ხულო, შუახევი - საწრიმალო)

კერჩხი - ლობიოს ხმელი ჩენჩო. შდრ. ხულო - კუწეწი, ქუჩუბო, ფერჩხი. შუახევი - ჩურჩლები, ჩენჩო, კუწუწი.

კისერტიტველა - ყელშიშველი შინაური ფრინველი. შდრ. ხულო, შუახევი - კისერშლეპია.

კურტაკი - მატყლის გაწეწვისას დარჩენილი უვარგისი ნაწილი (შდრ. ხულო, შუახევი - კვირტლი)

ლანდი - ერთი ამოღება აბრეშუმის ძაფი (ხულო, შუახევი - შულო).

სამზევრი - ადგილი, რომელსაც მზე დაჰყურებს (ხულო, შუახევი - საციცხარი)

უსახელო - საყმაწვილო ავადმყოფობა (ხულო, შუახევი - სამარტილო)

ფუჩეჩი - სიმინდის ტაროს გარეკანი (ხულო - ქუჩეჩი; შუახევი - ქუნჩალი)

ღჯა - სარი, ჭიგო (შუახევი - ხაშარი)

ცარა მიწა - მწირი, მოუსავლიანი მიწა (შუახევი - ხმელი ადგილი)

ცხინკაი - ფრინველის დაავადება (ხულო, შუახევი - წიწაქა) და სხვ.

ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტის მკვიდრთა ლექსიკა იმითაცაა საინტერესო, რომ აქ პირველად დაფიქსირდა სიტყვიერი ნიმუშები, რომლებიც მანამდე არ იყო ფიქსირებული. მაგ.: ამოკბილვა - მცენარის ნერგის ჩასარგავი პატარა ორმოს გაკეთება თოხის პირით. ამოსუსუნება - აბრეშუმის ჭიის შრიალ-შრიალით ამოსვლა დაფენილი თუთის ფოთლებიდან; ბოყვი ფხალი - ფართოფოთლებიანი, კარგად ალაღებული მხალი. ბულუღია - პატარა სადღვებელი. თეხია - ჯამისმაგვარი თიხის პატარა ჭურჭელი, ნამბული - ნამით გაჟღენთილი, ნესტიანი მიწა; კენჩხო - მამლის დეზები; კუწუწი - თვალის ქუთუთოზე ჩირქოვანი გამონადენი; ხუხვა

- წიწილების ფრთებქვეშ შეყუჟვა; ჰინჭვალი - ახალგამოსული კიტრის ნაყოფი. პიჭკა - საზომი ერთეული, გოჯი და მრავალი სხვა.

ხელვაჩაურის მკვიდრთა მეტყველებაზე დაკვირვებამ მრავალფეროვანი არქაული ლექსიკა გამოავლინა. აქ ფიქსირდება როგორც საერთოქართველური ლექსიკური ერთეულები, ასევე, მრავალრიცხოვანი ზანური სუბსტრატის ნიმუშები. მაგ.: ანაშხალი, ერინჯი, ლორდი, ფათხი, ფარფა, ხაშარი და სხვ.

საერთოქართველური ლექსიკური ერთეულია ანაშხალი - ხის ახალმოყრილი ყლორტი, რტო, სალიტერატურო ქართულსა და მეგრულ-ლაზურში ეს სიტყვა არ გვაქვს. იგი არის სვანურში (ნ.ჩუხუა): აშხალ, არშხალ - ტოტი, შტო, რტო.

სხაკი - მახე, კაკანათი. სხაკ - ძირი გვაქვს სვანურსა და ზანურშიც. სვანურში იგი მოქნილის აღსანიშნავად იხმარება, ხოლო ზანურში სხაკუნს ნიშნავს – ცეკვავს; ოხბაკუ - ცეკვა. ქართულ სალიტერატურო ენაში სიტყვა სხაკი არ გვაქვს. აჭარულმა შემოინახა იგი კაკანათის მნიშვნელობით. იგივე ძირი გვაქვს სიტყვაში სხაკარი, რაც მოძრაობამეზღუდულ, სახსრებდაავადებულ ადამიანს აღნიშნავს. აჭარულ დიალექტში მოძიებული და სვანურსა და ზანურში არსებული სხაკ-ის სემანტიკური დაკავშირება შესაძლებელია. სიტყვა სხაკი- სხუკ ფორმით საერთოქართველურ ძირადაა მიჩნეული (ჩუხუა, 2000:03).

ხელვაჩაურის მკვიდრთა მეტყველებაში დასტურდება ტერმინი ხაშარი. საინტერესოდ გვეჩვენება აჭარული და სვანური ხაშარის შედარებაც. სვანურში ხაშარი ყინულის დიდ ნამსხვრევს აღნიშნავს. ძველ ქართულში იგი აღნიშნავდა ხარაჩოს, ბოდს. ახალ ქართულში ხაშარი სხვა დიალექტებშიცაა ცნობილი (ნ.ქეგლ). ხაშარს გურულში ეძახიან ძაფზე ასხმულ ხილს, ბოსტნეულს. გურულსა და იმერულში, ასევე, აღნიშნავს სიმინდის ქოჩორს. აჭარულში სიტყვა ხაშარის მნიშვნელობა ძველი ქართულისას უახლოვდება: ხაშარი ხვიარა მცენარისთვის შესაყენებელი გრძელი და მომსხო ჭიგოა, სარია: „ლობიაი ხაშარს შემეიხვევა და ლემსებს გამეიღებს“.

ხომორი ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტის მკვიდრთა მეტყველებაში ისევე, როგორც აჭარის ზოგ სხვა რეგიონში, აღნიშნავს მსხვილს, სქელს, ტლანქს. იგი განმარტებულია საბასა და ნ.ჩუბინიშვილის ლექსიკონებშიც და „წვრილისა და მსხვილის საშუალოს ჰქვია“ (ნ.საბა, ჩუბინაშვილი). ტერმინი ხომორი მიღებული უნდა იყოს სვანურ ხომას-გან, რომელიც აღნიშნავს დიდს, ხოლო ხომორობა - უზარმაზარს (ნოლაიდელი, 2013:8)

ყურადღება გვინდა გავამახვილოთ ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტის მკვიდრთა მეტყველებაში დადასტურებულ ტერმინზე ჟრინჯი. იგი აჭარის სხვა რეგიონებშიც დასტურდება და დედალ ხბოს, დეკეულს ეძახიან. „დედალი ხბო ერინჯია. ერთ წლამდე დეკეული ერინჯი ხობოა“ (სურავა, 1990:8). როგორც

სამეცნიერო ლიტერატურიდანაა ცნობილი, ოთხფეხის, პირუტყვის და, საერთოდ, საქონლის მნიშვნელობით მეგრულში გამოიყენება *ორინჯ/ორჯ* ფუძე. ამავე ფუძეს, მეგრულის ბანძურ-მარტვილურ თქმაში, ძროხის მნიშვნელობა ჰქონია (ქერქაძე, 1974:70). მეგრულში გამოიყენება *ორინჯ/ორჯ* ფუძიდან ნაწარმოები მიმღობა *მერენჯი*, რომელსაც ივ.ჯავახიშვილი უკავშირებს ქართულ *არსებას* და ვარაუდობს, რომ შემთხვევითი არ უნდა იყოს *ორინჯისა* და *არსების* აღმნიშვნელი მიმღობის *მარენჯის* ფონეტიკური და სემანტიკური მსგავსება (ჯავახიშვილი, 1937:203). აკად. ვ.თოფურიას აზრით, მეგრულში საქონლის, პირუტყვის აღმნიშვნელი *ორინჯ/ორიჯ/ორჯ* ფუძე მყოფადის მიმღობის *ორენჯის* (სამყოფელი, სამყოფი) სახეცვლილებას უნდა წარმოადგენდეს (თოფურია, 1937:142). *ორინჯი ერინჯ* ფორმით, საქონლის, დეკეულის მნიშვნელობით, გავრცელებული ყოფილა სომხურშიც (ქერქაძე, 1974:8). ივ.ჯავახიშვილის ცნობით, აკად. ნ.მარმაჯერ კიდევ 1912 წელს აღნიშნა, რომ სომხურში მოძიებული სიტყვა *ერინჯი*, რომელიც საქონელსა და დეკეულსაც, ე.ი. საფურე ხბოს აღნიშნავს სომხურში, მეგრულ-ჭანურიდან ყოფილა ნასესხები (ჯავახიშვილი, 1937:200). ცხადია, ორინჯ ზანიზმია აჭარულში.

საინტერესოა სიტყვა *კობერი*. იგი ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტში (ისევე, როგორც მთელ აჭარულ დიალექტში) მარცვალგაცლილი სიმინდის ტაროს აღნიშნავს. სიტყვაში გამოიყოფა ძირი *კლბ* მაწარმოებელი -*ერ*-ი. *კობ*- ძირი (ჩიქოვანი, ...ჩუხუა 2000-03). (ჭან. *კობ-ო//კომბო//კობალა*, მეგრ. *კობ-უ*) აღნიშნავს უმწიფარს. არნ.ჩიქოვაძე მიუთითებს, რომ „*კობ*- ძირის შესაბამისი ქართულში არ გვაქვს“. აჭარულ დიალექტში ფიქსირებული სიტყვა *კობერი* ზანიზმი უნდა იყოს აჭარულში. *კობ*- ძირის გარდა, იგი ნაწარმოებია -*ერ* სუფიქსით, რომელიც ასევე უძველესი მაწარმოებელია (შდრ. *ლობერი* - ღობე; *ჭიშერი* - წული ღობე).

ხელვაჩაურის რეგიონის მკვიდრთა მეტყველებაში დავაფიქსირეთ ტერმინი *ლორდი*, რაც ნორჩს, ქორფას აღნიშნავს. ზანურში დადასტურებულია სიტყვა *ნორდი* (ჩუხუა, 2000-03), რაც ხის გადანაჭერზე ამოსულ ნორჩ ღეროს ჰქვია. საბას განმარტებით, *ნორდი* ერთგვარი ყვავილია, სუმბული. მიღებულია მოსაზრება, რომ *ნორდის* აღნიშნული მნიშვნელობა სემანტიკური გადახრით განვითარებულია ყვავილისგან: ყვავილი→ნორჩი ღერო. აჭარული *ლორდი* *ნორდის* ფონეტიკური სახესხვაობაა (ნ→ლ).

ფათხი ხის ხმელი, პატარა ტოტებია, რომელსაც ხვიარა მცენარეს უკიდებენ სარზე, ჭიგოზე ან ახალამოსულ მწვანელს დასაცავად დააფარებენ, დაფათხავენ, დაფართხავენ: „ქინძი, ჭუჭულმა არ ამოჭამოსო, დაფათხე...“ „კრუხი გადიე-ფართხვა ჭუჭულებს“ (შდრ. ლაზ., *ფათხი* - „ფათხი ხის პატარა ტოტებია, რომელსაც კიტრს ჩამოუკიდებენ“ - ნარაკიძე, 1988:65). საყურადღებოა, რომ ეს ტერმინი,

სემანტიკური ცვლით, დავადასტურეთ ღორჯომის ხეობაშიც (ხულო, სოფ. აგარა). ფათხს აქ ცარიელ, გამშრალ, ტყავადქცეულ ცურს ემახიან: „ძროხას ძე აღარ აქ, ცარიელი ფათხი დარჩა“. ფათხი ახალ ქართულ ენაში არ დასტურდება, საბას განმარტებით, კი, იგი ბადის საქსოვი ჩხირია.

ხელვაჩაურის მუნიციპალტეტის მკვიდრთა მეტყველებაში ტერმინი ფარფა აღნიშნავს კვირისთავს („ხერტალს ფარფა აქ წამოდებული“). ფარფა, ლაზურშიც კვირისთავს აღნიშნავს. ასევე, უწოდებენ ასეთივე ფორმის ხის დიდ ბორბალსაც, რომელსაც შენების პროცესში სასიმინდის-ნალის ბომების თავებზე, ბომსა და იატაკს შორის, პირით ქვემოთ ამაგრებენ ხოლმე. ფარფა ზანიზმია აჭარულ დიალექტში.

ხელვაჩაურელთა მეტყველებაში, როგორც აჭარის სხვა რეგიონების მკვიდრთა ლექსიკაში, დასტურდება ტერმინი ღეჯა. იგი მარცვლეულის უხემფხიან პარკს აღნიშნავს („ნაადრევად რომ დავთესთ, ი ლობიაი ღეჯაი გამოდის“). ღეჯა - უ სუფიქსით გაფორმებული, ქონების აღმნიშვნელი სიტყვების რიგის ერთეულია. იგი მიღებულია სიტყვიდან ღეჯი, რაც ლაზურსა და მეგრულში ღორს აღნიშნავს. ქართული ღორ- და ლაზური ღეჯ- ერთმანეთის კანონზომიერი ფუძეებია. აჭარულ ღეჯა ტერმინში, როგორც საგნის თვისების გამომხატველ სიტყვაში სემანტიკური ცვლით, დაცულია ზანური ღეჯ- ძირი. გვაქვს მისგან ნაწარმოები ზმნურ ფორმებიც: აღეჯება, გადაღეჯება - ბახჩეულის გადამწიფება, ათესლება. ხშირად, გადატანით, ხანსრულ, გაუთხოვარ ქალზეც ამბობენ, აღეჯებულიაო: „რალაის მაგის გათხოვაა, აღეჯებულია!“ (ნოლაიდელი, 2013:25).

ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტის მკვიდრთა მეტყველებაში დაცულია ძველი თუ საშუალო ქართულის მრავალფეროვანი ლექსიკა, მათგან შეგვიძლია დავასახელოთ მაგ.: განურდება (რონინი) - სიარული, ტარება. გარგანი - კომბალი, კაპიწი - ოვალური ფორმის ხის ჭურჭელი, კორდი - ბალახიანი ადგილი, კოტვი - ქათმის დაბურქული პატარა ბიბილო, ლურწი - მცენარის ყლორტი, მაჭვა - ჯილის სახელური, ტაკვეცი - კეტი, ყა - ხორხი, ყელი, ჩელტი - ლასტი, ჩუტე - ფუყე, ცარიელი, ჭაჭვი - პეშვი და სხვ. მრავალი.

საინტერესოა ხელვაჩაურის რეგიონში დადასტურებული ნასესხობანიც. აქ, როგორც აჭარის სხვა რეგიონებში, ფიქსირდება, როგორც აღმოსავლური, ასევე, რუსული, ბერძნული და სხვ. ლექსიკა. მაგ.: არაბა - (თურქ.) ურემი, ეტლი, ვაგონი; ბაშლული - (თურქ.) ყაბალახი, ბერეკეთი - (არაბ.) სიუხვე, დოვლათი, ბარაქა; ბიში - (თურქ.) ხელთათმანი; ხემჭერი - (თურქ.) იანვარი; ხენჯიდი - (სპ.) ჯაჭვი; ხიბილი - (არაბ.) ჭუჭყი, სიბინძურე; თენჯერი - (თურქ.) პატარა ქვაბი; თეცი - (თურქ.) კენტი; თაშვი - (რუს.) ყუთი; ლენჩიბერი (სპ.) - გლეხი, მიწის მუშა; ნაჩარი - (სპ.) ცუდი, უვარგისი; ორადი - (თურქ.) ნამგალი; რიადი - (რუს.) რიგი, სინორი -

(ბერძ.) მიჯნა, საზღვარი, უზორი - (რუს.) სახე, ორნამენტი, ფედვერა - (ბერძ.) ხის თხელი ფირფიტა და სხვ.

აღსანიშნავია ხელვაჩაურის მუნიციპალიტეტის მოსახლეობის სამეურნეო თუ სოციალური დარგებისთვის დამახასიათებელი ხატოვანი სიტყვა-თქმები, ფრაზეოლოგიზმები. მაგ.: გამომცხვარი ყანა - კარგად დმწიფებული ყანა; წვერის ამოკიდება - აბრეშუმის პარკის ხარშვისას პარკებიდან ძაფის წვეროების გამოჩენა წყალში. ხერტლის ამოტოლება - რამდენიმე თითისტარიდან ძაფის ერთდროულად, ერთ გორგლად ამოხვევა. თვალეების წათხრა - აბრეშუმის ჭია, სანამ ზრდას დაასრულებს, რამდენჯერმე კანს გამოიცვლის და ბოლოს დაიწყებს თავისი თავის გარშემო თავის წრიულ მოძრაობას და აბრეშუმის პარკის ხვევას. თვითონ ჭია აბრეშუმის პარკის შიგნით მოექცევა, ამიტომ ამბობენ, „თვალეები წაითხარაო“; გამოაღამეჩვენზე - ჩვენზე ზრუნვაში დაბერდი; გაძვერაი კაცი - გაიძვერა, ფლიდი ადამიანი; პირის წაწყობა - საქსოვ დაზგაში დაქსელილი ძაფის გამართვა საქსოვად; თავის გადაღება - პრასის სათესლე ფუნჯზე აპკის გადამრობა (შდრ. ხულო, ქუდის მოხდა); თავში შესვლა - პურის დათავთავიანება; კბილების მიცემა - წერაქვით წისქვილის ქვის დაკბილვა და სხვ.

წინამდებარე ნაშრომის პირველ ნაწილში განხილული ლექსიკური მასალა მცირე ნაწილია იმ მდიდარი ლექსიკისა, რომელიც ამ რეგიონში ფიქსირდება. რადგანაც მათი სრული სახით განხილვა სტატიაში შეუძლებელია, დამატებით წარმოგიდგენთ მის მცირე ნაწილს განმარტებებით:

ალაზანაი - სიმინდის ჯიში.

ალთუნა - 1. ხარის სახელი 2. სიმინდის ჯიში (ნ.სურმ.).

ამოკეტება - შუაში, უადგილო ადგილას ამოსვლა.

არწივი - ძროხის დაავადება. ხალხის წარმოდგენით ძროხას მუცელში უჩნდება არწივი და ჩანასახს უჭამს. ასეთი ძროხა ხბოს ვერასოდეს გააჩენს (შდრ. ღორცელი).

აყოყორება (თავისა) - აწევა, აღერება თავისა.

ახფუნწყალი - ნაკელიანი წყალი, რომელსაც მიწის გასანოყიერებლად იყენებენ.

ბადია - დიდი, ქუსლიანი უმეტესად, ლითონის ჯამი.

ბასმა წინდა - ერთი ფერის ძაფით ნაქსოვი წინდა.

ბეჩაი - სიმინდის ჯიში. არის როგორც თეთრი, ისე ყვითელმარცვლიანი.

ბოგა სკა - მაღალ ადგილზე შემოდებული ფუტკრის გეჯა, სკა, რომელსაც ამაგრებენ ბოგაზე.

ბოგილი - ადგილი, სადაც ბოგა სკებია განლაგებული (ნ.სურმ., შდრ.ნიჟ.).

ბოლოყო (ბოლოყვა) - საადრეო სიმინდის სახეობა. აქვს ქარვისფერი მარცვლები (ნ.ნიჟ.).

ბორბოცი - გოგრის გული. „ბორბოც ვეტყვით ხაპი შიანა გულს“ (ნ.სურ., შდრ.ნიჟ.).

ბუდუდუაი - უგერგიო, მოუხერხებელი ადამიანი.

ბუჯგი - თხილისა და მისთ ბუდე, გარეთა საფარი.

გაკორკოტანება - გაწმენდის მიზნით მარცვლეულს კორკოტანაში - სპეციალურ საცერში გატარება.

გამოდულება - დასასვენებლად დატოვება.

გარეყანა - სახლს, ეზო-კარს დაშორებული ყანა.

გაროკვა - ხისა თუ ხის ტოტის როკებისგან გასუფთავება.

გარში - გარეთ (ძვ. ქეგლ).

გაფაფალებული - ნოყიერი, ფაფისმაგვარი.

გაფაქება - გაქრობა, დაღუპვა.

გაფხეკვა - ყანის პირველად გათოხნა, გამარგვლა.

გაღენკვა - მატყლის ხელით გაწეწვა.

გაცხავება - მარცვლეულის ცხავში, სპეციალურ დიდთვალება საცერში გატარება გასუფთავების მიზნით.

გაძება - სამოვარზე გაყვანა, წახხმა (საქონლისა).

გაწარბვა - კვალის გაყვანა, გაკვალვა (შდრ.ნიჟ.).

გაჭიბოშნვა - ჭიბოშნით - ხის სახეხი მსხვილკბილა ქლიბით დამუშავება.

გაჯეჯლება - ჯეჯილად ქცევა.

გორძლო - გოდრის მსგავსი დაწნული ჭურჭელი, ძარი (ნ.ნიჟ.).

გუგულა - წისქვილის ქვის შუაგულში ამოჭრილი ადგილი, რაშიც ხვიმრიდან (ნ.) ჩადის დასაფქვავე მარცვალი.

დათაფნვა - დაფარცხვა. „პირველ დახნას მოყვება პირველი დათაფნვა“ (ნ.სურმ.).

დალინგვა - მარცვლის ძალიან წვრილად, წმინდად დაფქვა.

დაპწვნა - მატყლის ხელით გაწეწვა.

დარე - ფერდი, ფერდობი, ყანის მიწით ამაღლებული კიდე, მიწის ღობე. „ყანას ქენერებში ამაღლებენ, დარეს უკეთებენ“ (ნ.სურმ., შდრ.ნიჟ.).

დაროხვა - მარცვლეულის მსხვილად დაფქვა, დაღერღვა. „წისქვილის როხი ფქვილი დუუფქვია, დუუროხავს“.

დასავსება - საქონლის დამაკება.

დაძვრა - დახურვა, დახვრეტა. „უკანა კარი დამრული აქ სკას“ (ნ.სურმ.).

დაწაკატვა - წაკატით- წერაქვით ქვის დამუშავება. „წისქვილის ქვებს დავწაკატავთ წაკატით“.

დახუხვა - წიწილების ფრთებქვეშ შესმა (შდრ.ქეგლ, დახუხავს).

ერთი სოის - ერთი სახის.

ეჩეთინება- ეძნელება. „ზოგიერთს ეჩეთინება მარტო დამუშავება ყანის (თურქ. ჩეთინ - ცუდი, ძნელი).

ვარგიანი ხე - კარგი, დანიშნულებისამებრ გამოსაყენებელი ხე.

ვარელა - სადღვებელი.

თაგალი - გვირისტი, ქსოვის დამთავრებისას უკულმა ამოქსოვილი ბოლო რიგი (ნ.საბა, შდრ. ნიჟ., თაგალი - დროებითი, საცდელი, სახელდახელოდ ნაკერი ნემსის შორი-შორ ამოგდებით; ლამბი, ლიანდაგი).

თართქალა - ჩვილი, ადვილად მტვრევადი.

თაფანი - ფარცხი, „თაფანი იქსოვება ორ მეტრამდე სიგრძისა“.

თელგან - ყველგან.

თემბელი - ზარმაცი, უვარგისი.

თუჯი - წისქვილის ნაწილი, რაზედაც ბორბლის ღერძი ბრუნავს.

იჯება - აკეთებს.

კაზმულა - ძროხის სახელი.

კაკუჩა - 1.კაუჭთავიანი ჯოხი. 2. პატარა კავი. 3. მარცვლეულის საცეხველის ნაწილი, რომლითაც ცეხვავენ.

კანტარი/კატარი - სიმინდის აყვავებული წვერო.

კაპანი - კლდე-ღორღიანი ფერდობი, ფრიალო დაღმართი (ნ.საბა; ქეგლ. ნიჟ.).

კაპიწი - ოვალური ფორმის ხის ჭურჭელი, რომელშიც, ჩვეულებრივ, რძის პროდუქტებს ინახავენ (შდრ. საბა; ნ.ნიჟ.).

კელემო - მცენარის (მაგ.კიტრის) ვენახის რქის მსგავსი, ნაზი ყლორტი (შდრ. ლერწი).

კოდანაჲ - „კოდანაჲ შუაზე გუუხეთქველი გამოდრეუებული ხეა“.

კორკოტანა - სიმინდია მარცვლის წვრილთავიანი საცერი, რომელშიც მტვერი გავა და მარცვალი დარჩება (შდრ.ნ.ცქიტ.).

კორტოხაჲ - ქოჩორა ქათამი (შდრ.ნიჟ. კორტოხი - ქვალორღიანი მაღლობი ადგილი, ბეჟი, გორაკი).

კოფარა - თიხის პატარა ჯამისმაგვარი ჭურჭელი (ნ.საბა).

კოჭობა - ყავრისგან დამზადებული ოვალური საწვრილმანო ყუთი (ნ.სურმ.).

კრიჭი - მოსაწველი კოლოფის პირის გვერდზე გაკეთებული ნახვრეტები, რომლებშიც მაგრდება კოლოფის სახელური (ნ.სურმ., შდრ.ნოღ., კრიჭა).

კუკუტი - საგნის ბოლოზე გაკეთებული ნასკვი, წვეტი... „ყდიდან, ფირფიტას რომ ველარ გუუყრიდით, ძაფს ამოვჭრიდით, მერე კუკუტებს გუუკეტებდით“.

კუწუწი - თვალის ქუთუთოებზე გაჩენილი წებოვანი სითხე.

ლაფერა - 1. ხის ბრტყელი კოვზი. 2. ალადან წყლის გადასაკეტად გამოყენებული ხის ნიჩაბი. 3. თაღში წყლის გადასაკეტად გამოყენებული ხის სახელურიანი ბრტყელი ნაჭერი.

ლომანა - ხარის სახელი.

მეგოდრე - 1. გოდრის მკეთებელი. „იმფო მეტად მეგოდრე ხალხია კირნათში“ (ნ.სურმ.). 2. ნადის დროს ყანიდან სიმინდის გოდრით გამომტანი პირი.

მეტი პატარა - ძალიან პატარა (ძვ.ნ.აბულ.).

მეტი უშველა - ძალიან კარგად გააკეთა, ძალიან ბევრი გააკეთა. ხელვაჩაურის რეგიონში ამ გამოთქმას ხშირად საპირისპირო მნიშვნელობაც ეძლევა. მაგ. „ზამთარმა მეტი უშველა ფხალს; სულ გააფუჭა!“

მიკუტკუტება - ნ.მიკურკურება.

მიმტკუცება - ერთმანეთზე მიკვრა „გაჭრილებს ერთმანეთს მიადგამენ, მიამტკუცებენ“.

მობდღალვა - ხელით მოგლეჯა (ბალახისა).

მოლემსვა - მცენარეზე (ლობიო....) წვრილი, ნემსისმაგვარი პარკების გამოღება.

მონაგვება - წველის დაწყების წინ ხბოს, თიკნის... მიშვება ძუძუსთან შემდგომში წველის გაადვილების მიზნით (ნ.ნიჟ., ჯ.ნოდ.; - მონაგება, მონაგვება; მომოცვება).

მორჩვი - მეორედ გათიბული ბალახი.

მოტლიყნა - ცუდად, ზერელედ მოზელა.

მოწაკატვა - წისქვილის ქვის წაკატით (ნ.) დამუშავება.

მოხიჭვა - მიწის ზედაპირზე წვრილი კენჭების, ხიჭის დაყრა „კალოზე ხიჭი დეიყრება სიმაგრისათვის. კალო მეიხიჭება“.

მოხუჭვა - რაიმეზე თავის მოკვრა (შდრ.შუახ., წაკოჭვა).

ნაგულაჲ - გაწეწვის შემდეგ დარჩენილი უხარისხო მატყლი (შდრ. ქეგლ; დიალ., ხულო - ალაგულა).

ნაკლისია - ნაკლებია.

ნაპურვალი - წისქვილი პურის დაფქვის შემდეგ.

ნარინჯაჲ - ძროხის სახელი.

ოთურა ცული - ვიწროპირიანი, დიდი და მძიმე ცული.

ოკობოკო - ოღროჩოღრო.

ორადი - (თურქ. ორაჯ) ნამგალი.

ორხელა - შალაშინი.

პარმადი - 1. ზომის ერთეული (თურქ.პარმაც), ერთი გოჯი (შდრ. ნიჟ.) ერთი ხელის დადება (ნ.სურმ.); 2. აივნის მოაჯირი.

პასალი - წვერწამახული ჯოხი, პალო. ნ.ჩივი.

პინა - საწყაო. ხის კასრი, რომელშიც ჩადის 18 ოყა.

პირადი - „პირველი ხზო რომ ყავს ძროხას, პირადს ვეტყვით“ (ნ.სურმ.).

პირჭიკლი - ნაქსოვის სახე.

პრახი - ცხელი ქარი, გვალვა. პრახის კვრა - ცხელი ქარის მიერ ყანის გამოხ-
მოზა.

ჟღვართუნი - მკვეთრი რხევა, ქანება, მოძრაობა.

სამბური - 1. დასაბმელი; 2. გამოცანა.

სამწვერაო, სამწვერო - ნ.კანტარი.

სანასრელაჲ - აბრეშუმის ძაფის ამოსახვევი ფირფიტა (ნ.საბა, ქეგლ).

სანთელაჲ - ძროხის სახელი.

საფთხული - საფრთხობელა (შდრ. სარახუნა, 2).

საფიქრო - საფეიქრო (შდრ. ხულო, შუახ., საფრიოქო, საფრექო, საფიოქრო).

საფხლე - ბოსტანი, ბახჩა.

საყბური - 1. საკისური, ქალის ყელსამკაული; 2. საქონლის კისერზე დამაგ-
რებული საყელური, რომელზეც აბამენ თოკს ან ჯაჭვს.

საძველო - სათესლე მარცვალი.

საძიგველი - საცეხველი. „ბრინჯს საძიგველში დანაყავ“ (ნ.სურმ., შდრ. ქეგლ,
საძეგველი).

სახილავი - სკის ნაწილი, რომელშიც იხილება თაფლი.

სისონა - ხარის სახელი.

სოლო - დიდი (ნ.საბა, ქეგლ).

სხრეკა - 1. გრეხა, კლავნვა; 2. სირბილით გამოკიდება.

ტარა - ჯილდის ნაწილი. „ჯილდა უღელს უკავშირდება ტარა ბთ“.

ტკენჩი - ჭურჭლის საქსოვი ხის დრეკადი, სიგრძეზე აჭრილი კანი (ნ.ქეგლ,
ტკეჩი).

ტკუჩაი - 1. სიმინდის ჯიში, მისგან ბატიბუტი კეთდება. 2. ბატიბუტი.

ტოლი - 1. სიმინდის ტარო; 2. სათესლედ აღერებული მცენარის (მაგ. ხახვის)
აღარებული ღერო.

ტყაპაშაჲ ლობიო - ნ.ლობიოს ჯიშები; ფართოპარკიანი ლობიო (შდრ. ხულო
- ლასტა პარკი).

უდუდებელი მიწა - დაუდებელი მიწა; მიწა რომელიც ჯერ ყანად არ გამოუ-
ყენებიათ.

უკბილო თაფლი - „უფუტოდ (ნ.ფუტი) გამორებული თაფლი (ნ.სურმ.).

უსახელო - ავადმყოფობა, საყმაწვილო (ნ.ყელმოსტრობილი. შდრ. შუახ. სა-
მარტვილო).

ფათაფუთი - 1. ფუსფუსი; 2. უთავბოლო მოძრაობა. „ტაფა გახურდება,
სიმინდი დეიწყებს ფათაფუთს და სკდომით თეთრად გედეიშლება, დეიტკუნ-
ცება“ (ნ.სურმ.).

ფალაყა - ფიჭიანი თაფლი. „სკიდან ...ფალაყას გამოჭრიან მოკალული დანით,
ხვეწით...“ (ნ.სურმ.).

ფამფარი - ბიბილოსმაგვარი გამონაზარდი მამლის ყელზე.

ფოთე - 1. სრული, დუნე, მოშვებული. „ფოთე ნაქსვარი“. 2. ცარიელი ადგი-
ლი, ღიობი, დარჩენილი საგნებს შორის. „ფოთეს, ცარიელ ადგილს, ხის პატარა
ნაჭრებით გამოავსებენ, რომ ქვა (წისქვილის) არ დაირყეს“ (ნ.სურმ.).

ფორუში - ფხვიერი. „კირკა თოხით... მიწა გაფორუშდება, მიერე წელიწადს
უკვე ფორუშია, ხაზირი ყანაა (ნ.სურმ.).

ფოქვი - სორო, ბუნაგი. „ძვილა შიასწრო მელიამ ფოქვში“.

ფოხობა პარკი - დიდი მსხვილი პარკი აბრეშუმის ჭიისა.

ფუნჯული - (თურქ. puncak) ფოჩი. პრასის ფუნჯული - პრასის აყვავებული,
თესლებიანი თავი.

ქერეჭი - ქერქი.

ქოჩობა - მუჭაჯირობა. შდრ. გაქოჩება.

ლაბუჯაი - ღაბუაი.

ღარღვა, მუცლის ღარღვა - მუცლის გვრემა (ნ.ნიჟ. სურმ.).

ღორი ბალახი - გამძლე, სარეველა ბალახი. „ღორია ბალახი ყველგან ამეკვე-
ტება“ (ნ.სურმ.).

ღორცელი - საქონლის, ძროხის საშვილოს დაავადება. „თუ ძროხას ღორცელი
აქვს, ხობოს ვერ მოიყვანს“.

ყარამანა - ხარის სახელი.

ყელმოსტრობილი - ავადმყოფობა, საყმაწვილო. ნ.უსახელო.

ყიყიდონი - ყელი. „ფუტკარი ნიკაპით წუწნის, ყიყიდონში გადააქ და ამც-
რევს“ (ნ.სურმ.).

ყურყუმეთი - 1. “ყურყუმეთი და ყიყიდონი ერთია“ (ნ.სურმ) 2. შავი, ბნელი,
წყვდიადი (ნ.ნიჟ.).

შედერდება - დარდის გაზიარება.

შერეკილი დო - კარაქის შენადღვები წვენიდან, სითხიდან მიღებული დო
(ნ.).

შვათწიფობა - ნახევრად დამწიფება.

შინათაი - სახლში, საშინაოდ.

შიშელი - (თურქ. sisek) ორი წლის ბატკანი, შიშაქი.

ჩაბუჯვრა - 1. ბუდეში თივის ჩაფენა; 2. საგულდაგულო შენახვა.

ჩამოქარვა - ბრინჯის ქარის საშუალებით განიავება.

ჩარხილი - წინდის ქსოვის სახე.

ჩაფა - ვიწროპირიანი თოხი (შდრ. კირკა. ნ. ნიჟ.).

ჩახამება - გამოფიტვა, შიმშილისგან ილაჯის გამოცლა (ნ. ქეგლ).

ჩვენზე მიხედვით - ჩვენთან შედარებით.

ჩიკრიკაი - პატარა ტანის, მკვირცხლი ადამიანი.

ჩინგნობა - ანცობა, მოუსვენრობა.

ჩხაკუდა - სიმინდის ჯიში.

ცანცარაჲ - ცქრიალა, ციმციმა (შდრ. ქეგლ).

ცინცქილი - ციმციმი.

ცხავი - დიდთვლებიანი, დიდი საცერი, რომლითაც სუფთავდება მარცვ-
ლეული.

ძირეული ბალახი - სარეველა ბალახები.

წაკატი - წალკატი, წერაქვის მსგავსი ქვის სათლელი იარაღი (ნ. ქეგლ).

წაკინდრვა - წაკიდება, წაჩხუბება.

წამიწუმ - წამდაუწუმ.

წენწო - მენწო - ხმელი ბალახი, ჩალის ღეროები, ბაღჩეულის ნარჩენები.

წვანილობა - მწვანილეული, მწვანილები.

წიაპი - წინდის ყელზე დატოვებული ძაფი წვივზე დასახვევად.

წინწინ - უწინ, პირველად (ნ. ქეგლ, ნიჟ.).

წირეხი - ღვლერჭი, ადვილად დასაგრეხი წნელი (ნ. ქეგლ).

წოვა - ნ. ნადული.

ჭაო - ფუტკრის კვერცხი. „ფუტკარი ჩინდება ჭაოდან“ (შდრ. შუახ., მირათის
ხეობა - ჭიორი/ჭორი; სურმ.).

ჭარბადელო - საკვებად გამოყენებული ბალახი.

ჭენი - „საფთხულს ხელში ჭენს დუკავებ, ვითომ თოფია“ (ნ. სურმ.).

ჭეჭელი - (აქ) ნაქსოვის სახე, ორნამენტი.

ჭიახერხი - მეტად წვრილი ხერხი, რომლითაც შეიძლება ორნამენტის ამო-
ხერხვა.

ჭინჭვალი - ახლად გამოსული კიტრი (შდრ. ნიჟ. შუახ., ჭიპი).

ჭინჭორაჲ - შავ-თეთრად ჭრელი ქათამი.

ჭიჭვი ფხალი - გადაჭრილი და გაზაფხულზე ამონაყარი მხალი.

ხამი ყანა - ჯერ დაუმუშავებელი მიწა ყანისთვის (ნ. ქეგლ).

ხარბეზი - კვალსა და კვალს შუა მოუხნავად დარჩენილი მიწის ზოლი (ნ.საბა, ქეგლ - ხარვეზი).

ხეფუტკარი - „ველურ ფუტკარს, ტყის ფუტკარს ხეფუტკარს ეძახიან“ (ნ.სურმ.).

ხვავი - სიმინდის ტაროების, ხორბლის და სხვ. გროვა.

ხვინკალი - სიმინდის მარცვალგაცლილი ტარო (ნ.კობერი).

ხიაპი - ნ.ცხინკაი.

ხიმონა - ორკაპა ხე, რომელიც სკის დასანაგრებლად გამოიყენება (შდრ. ნიჟ. ხიმა, ხიმანკი).

ხინჭი - წვნიანი კერძის საღებავი ან შედედებული რძის საყველე ნაწილი.

ხმაღა - ჯილდის ნაწილი.

ხუმპალი - წვრილმარცვლებიანი სიმინდის ტარო „წვიტი ტოლი (ნ.) ხუმპალია“.

ჯანაბერა - პატარა, ჭრელი ჩიტი.

ჯარა - ხის გულამოთლილი ჭურჭელი (ნ.ქეგლ, საბა).

ჯიბა - როდინი.

ჯილღა - მიწის სახვეწელი იარაღი (ნ.ნიჟ., შდრ. საბა).

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. აბულაძე - ი. აბულაძე. ძველი ქართული ენის ლექსიკა. თბილისი, 1973.
2. თანდილავა, ნარაკიძე - ზ. თანდილავა, ც.ნარაკიძე. ზანური ლექსიკური სუბსტრატის კვალი აჭარულ დიალექტში. აჭარული დიალექტის დარგობრივი ლექსიკა, V. ბათუმი, 1986.
3. თოფურია, ქალდანი - ბ. თოფურია, მ. ქალდანი. სვანური ლექსიკონი. თბილისი, 2000.
4. ნიჟარაძე - შ. ნიჟარაძე. ქართული ენის აჭარული დიალექტის ლექსიკა. ბათუმი, 1971.
5. ნოღაიდელი - ნ. ნოღაიდელი. საოჯახო ყოფის ამსახველი ლექსიკა ხულოს რაიონის მასალების მიხედვით. 1972 (ნ.ბერძენიშვილის ინსტიტუტის დიალექტოლოგიური არქივი).
6. ნოღაიდელი - ნ. ნოღაიდელი. საოჯახო ყოფის ამსახველი ლექსიკა შუახვეის რაიონის მასალების მიხედვით. 1973 (ნ.ბერძენიშვილის ინსტიტუტის დიალექტოლოგიური არქივი).
7. ნოღაიდელი - ნ. ნოღაიდელი. ლექსიკური ძიებანი. ბათუმი, 2013.
8. ორბელიანი - სულხან საბა ორბელიანი. ქართული ლექსიკონი. ტფილისი, 1928.
9. სურმავა - ნ. სურმავა. აჭარული დიალექტის დარგობრივი ლექსიკის მასალები. 1973. (ნ.ბერძენიშვილის ინსტიტუტის დიალექტოლოგიური არქივი)

10. ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, I-VIII. თბილისი, 1950.
11. ჩუხუა - მ. ჩუხუა. ქართულ ენა-კილოთა შედარებითი ლექსიკონი. თბილისი, 2000-2003.
12. ჯავახიშვილი - ივ. ჯავახიშვილი. ქართული და კავკასიური ენების თავდაპირველი ბუნება და ნათესაობა. ტფილისი, 1937.